

De meid Dirkje stichtte in 1869 een brandje in onze Kockengense boerderij

Bep van Schaik-van Kooten
Wagendijk 1A, 3628 EP Kockengen

Sinds 1979 woon ik in de boerderij De Molshoop aan het zuideinde van de Wagendijk (Afbeelding 1), samen met Eef, m'n man die hier geboren is, en onze kinderen Maaïke, Sofie en Peter. De naam van de boerderij is ontstaan in de jaren 1960, toen mijn schoonvader veel kaartavondjes had. Als men dan afsprak waar het volgende kaartavondje gehouden zou worden, zeiden de anderen vaak: in de Molshoop. Dat kwam omdat zij in Portengen woonden en als je over de Schutterskade richting Wagendijk rijdt, zie je alleen het puntje van onze boerderij boven de dijk uitsteken. Bovendien is het zo dat je op de bovenverdieping van ons huis alleen in het midden rechtop kan staan; zodoende vond ik de naam molshoop wel toepasselijk. Dus heb ik Eef voor zijn verjaardag een keer een gevelbord cadeau gegeven met die naam er op.

Onze boerderij is al heel oud; als stenen huis dateert hij minstens uit circa 1750. Hij vormde een van de vijf hoeven in het zuidelijke deel van het vroegere Kockengen-Lockhorstgerecht. De geschiedenis van het huis interesseerde me, maar ik kwam er geruime tijd niet toe mij daar nader in te verdiepen. Tot een visser, die langs de Bijleveld zat te hengelen, me aanhield en vertelde dat hij ooit een boekje in twee deeltjes gelezen had met de titel "Dirkje boerenmeid". Volgens deze visser speelde dat verhaal zich voor een deel in onze boerderij af. Dat wilde ik wel eens zien.

Het viel echter niet mee om die publicatie in handen te krijgen, want hij was al lang uitverkocht. Uiteindelijk slaagde de visser erin de twee deeltjes te kopen bij een opruiming van de bibliotheek in Utrecht. Er bleken verhalen in te staan, die gebaseerd waren op het dagboek van Elizabeth Boerhave-Cramer, beter bekend als Betje Boerhave. Mr Jan Veenhoven had de notities en dagboekfragmenten volgens het titelblad "vrijmoedig uitgewerkt" en de Stichting ter bevordering van het opsporen, uitgeven en verspreiden van de geschriften van Elizabeth Boerhave-Cramer zorgde voor de openbaarmaking.

In deel 2 trof ik het verhaal aan waarin Dirkje in 1869 als meid diende bij het boerengezin Van Vliet te Kockengen. Uit de beschrijving van de route die Dirkje gelopen had, het tellen van de boerderijen in het boekje en langs de dijk en een tekening in deel 2 viel te concluderen dat het inderdaad onze boerderij geweest kon zijn. Ik wilde zien daar meer over te weten te komen.

De Historische Kring Breukelen adviseerde mij om eerst eens te kijken in het bevolkingsregister van Kockengen over de periode 1862 - 1890, dat in het archief in het gemeentehuis van Breukelen bewaard wordt, en in de kadastrergegevens. Dat leerde mij dat onze boerderij eigendom is geweest van Cornelia Vermeij, die gehuwd was met Martinus Versteeg en woonde te Haarzuilens. Toen zij in 1854 overleed, erfde Versteeg de boerderij, bestaande uit een huis met erf en 8 roeden 20 el land. De Versteegs verhuurden de boerderij gedurende zeer lange tijd aan Hendrik van Vliet. Diens gezinsamenstelling kwam overeen met wat ik had gelezen in "Dirkje boerenmeid" en zelfs zag ik Dirkje Veldhuizen genoteerd staan als in 1869 bij hen inwonende dienstbode. Na de afschriften van verschillende juridische documenten die in het boek afgedrukt staan, vormde dit een tweede bewijs dat het verhaal over Dirkje op historische feiten was gebaseerd en dat het ten dele ging over gebeurtenissen in ons huis. Ook staat de zaak Dirkje Veldhuizen kort vermeld in dit tijdschrift, jaargang 8 (1993), nr. 2, blz. 90.

Eerst nu een korte samenvatting van dat deel uit Dirkjes levensverhaal. Het geeft een interessant beeld van het leven van een eenvoudig volksmeisje, zo'n kleine 130 jaar geleden.

Afb. 1. Boerderij De Molshoop met de Bijleveld en een visser. Foto gemaakt door de schrijver in 1988.

Dirkje boerenmeid was niet gelukkig in haar dienstbetrekkingen

Dirkje was op vrijdag 23 september 1853 geboren in 't Goy, bij Houten, uit een buitenechtelijke relatie tussen ene jonkheer Rutger (zijn familienaam wordt niet vermeld) en de toen 31-jarige timmermansdochter Mina van Kooy, die uit een eerder avontuurtje ook al een dochter van acht had. Op haar veertigste trouwde moeder met de boerenknecht Gerrit Veldhuizen, waarna het meisje al spoedig niet meer Dirkje van Kooy maar Dirkje Veldhuizen heette. In 1864 stierf moeder Mina, vijf dagen na de geboorte van het tweede kind van haar en Gerrit, aan de kraamvrouwenkoorts. Dirkjes stiefvader Gerrit Veldhuizen hertrouwde in de kortste keren, waarna Dirkje maar elders een baantje als inwonend dienstmeisje moest gaan zoeken. Dat vond ze op een boerderij in Tull en 't Waal, maar het beviel haar daar zo slecht, dat ze wegliep. Via via kwam ze na veel wederwaardigheden aan een baantje bij het Kockengense boerengezin van Hendrik van Vliet, waar ze ongezien werd aangenomen.

Op een mooie dag in februari 1869 liep Dirkje vanuit Breukelen naar haar nieuwe werk in Kockengen. Na een kwartier kwam ze bij de overweg. Ze vond het fijn dat de spoorbomen gesloten waren en er van de kant van Amsterdam een trein aankwam die heel langzaam reed omdat het station van Breukelen meteen voorbij de overweg was. Dirkje keek graag naar treinen; ze droomde dan dat ze zelf ook weer eens een treinreisje zou mogen maken. Verderop hield Dirkje de brede wetering van de Heycop aan haar rechterhand. De brugwachter in Portengense Brug vertelde haar dat ze linksaf moest gaan. Na telkens een aanzienlijke boerderij rechts van de weg te hebben gezien, kwam ze bij een handwijzer waar ze rechtsaf moest; Kockengen $\frac{1}{4}$ uur gaans stond er op. Dat was gauw gedaan langs een weg recht toe recht aan door het boerenland en met de kerktoren in het verschiep. In het dorp Kockengen aangekomen, liep ze verder langs het brede water de Bijleveld, die ze aan haar linkerhand hield, want zo had een vrouw die

midden in het dorp de was deed in de wetering het haar uitgelegd. Helemaal naar het eind van de Wagendijk moest ze gaan.

Toen ze bij de boerderij van bestemming het erf opliep, sprong er een klein hondje tegen haar aan. Er kwam ook een kleine jongen aangelopen. Die riep: Floor kom hier. De hond gehoorzaamde. Ik ben Dirkje de nieuwe meid, zei ze, en stak haar hand uit . . . Hoe heet jij? Willem, zei het jongetje, mijn moeder is binnen. Samen gingen ze het huis in. Vrouw Van Vliet zat bij het raam met een klein kindje op schoot. Ze had een smal en bleek gezicht met harde donkere ogen. Zo, ben je daar eindelijk, ik had je eerder verwacht, was de enige begroeting. Ga maar meteen kaasplanken schoonmaken.

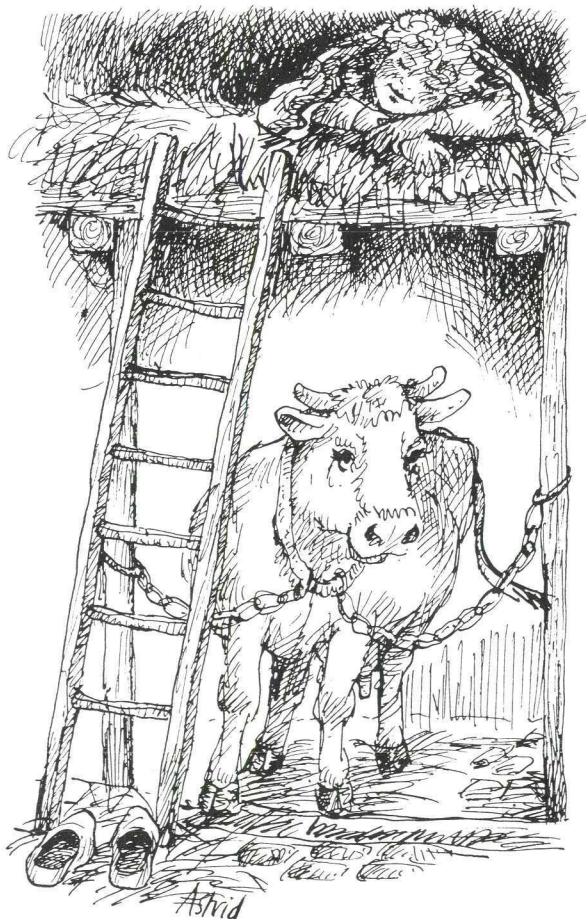
Deze manier van optreden van de boerin, Elisabeth Anker, was opmerkelijk want zij was - zo ontdekte ik in het Bevolkingsregister - zelf ook als boerenmeid bij Van Vliet begonnen. Zij bewees haar baas echter meer diensten dan strict genomen van een dienstbode mocht worden verwacht; hun huwelijk werd op 15 oktober 1862 voltrokken en ruim anderhalve maand later, op 3 december 1862, werd hun zoon Willem geboren.

De kleine Willem wees Dirkje haar slaapplek op de til. Daar had ook haar voorgangster Gonda geslapen, maar die was ziek geworden en door de boer naar haar huis in Kamerik teruggebracht. Willem hielp Dirkje ook met het schoonmaken van de kaasplanken en vertelde haar ondertussen over het gezin. Hij had nog twee broertjes, Arie van vijf jaar en Maarten van twee. Tussen Arie en Maarten waren twee kinderen overleden, Johannes en Johanna. Zijn nieuwe zusje heette ook weer Johanna; die was nu acht maanden en zou het wel redden.

Dirkje werd door de boer en de boerin niet erg aardig behandeld. Ze mocht bijvoorbeeld nooit eens mee naar Woerden om de op de boerderij gemaakte kaas weg te brengen. Ook mocht ze nooit naar de kerk. De afspraak was dat Dirkje na een vol jaar voor het eerst haar loon uitbetaald zou krijgen en pas

dan zou ze in staat zijn om naast haar werkkleren, het enige wat ze bezat, ook eens een mooie jurk te kopen. Zonder nette kleren mocht ze van de boerin niet naar de kerk. Alleen kleine Willem was aardig voor haar.

's Nachts liggend op de til bedacht ze een plannetje om van haar knellende dienstbetrekking af te komen. Ze zou de bedstee van de boer en boerin in brand steken, de kinderen veilig meenemen en dan van alles af zijn. Maar toen ze de daad bij de gedachte voegde, was de boer nog wakker; hij wist het beginnende brandje te blussen. Dirkje lag angstig in bed te wachten maar hoorde de boerin vier woorden zeggen en de boer twee. Daarna was het stil. De volgende ochtend schrok ze wakker van het gekletter van de melkimmers en zag ze vrouw Van Vliet al onder de koeien zitten.

Afb. 2. De meid Dirkje moest boven de koeien op de til slapen, waar ook hooi voor het vee gereed lag. (Tekening van Astrid van Straaten in deel 1 van "Dirkje boerenmeid", blz. 25.)

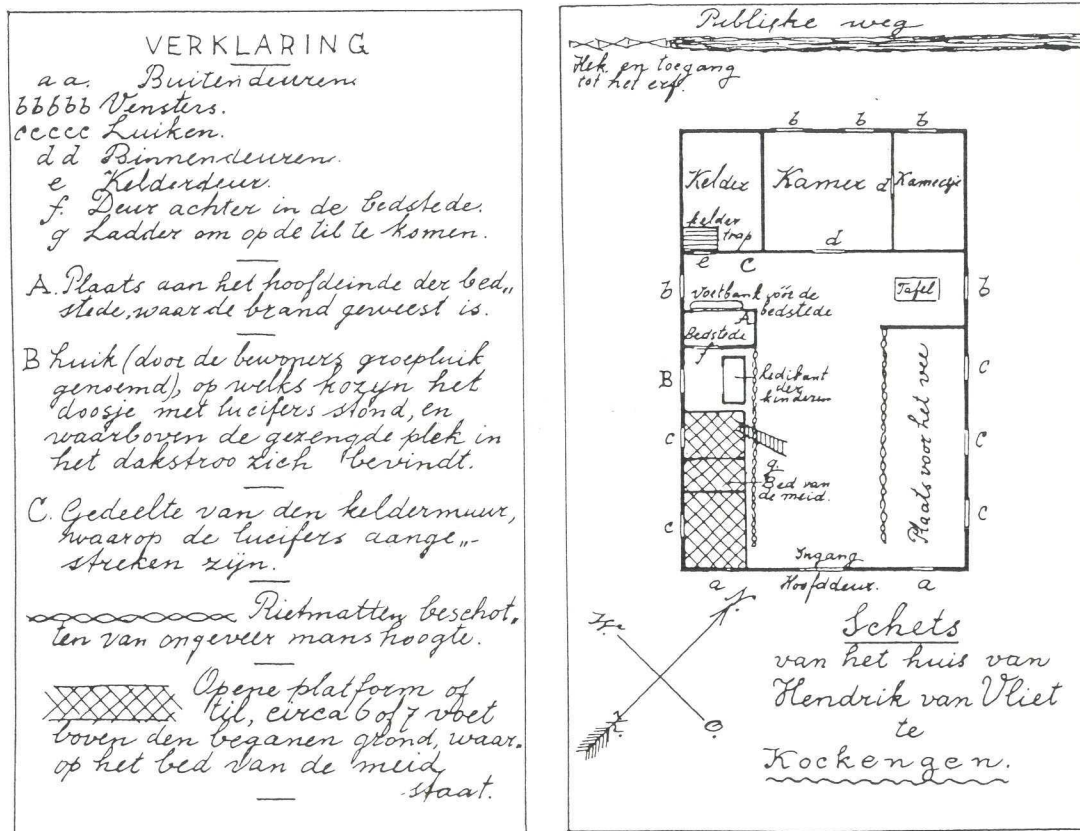
Dirkje zei goedemorgen, maar zoals gewoonlijk kreeg ze geen antwoord. Heb je lekker geslapen? vroeg de boer. Ik vraag je dat omdat ik vannacht gestommel rond de bedstee gehoord heb en er een beginnende brand was. Niemand heeft iets vreemds gezien en de jongens sliepen, dus moet jij het gedaan hebben. Als u dat denkt, zei Dirkje, zal ik maar meteen vertrekken. Kom, kom, zei de boer, als je mij de waarheid zegt, zullen we er niet verder over spreken, maar als je blijft ontkennen ga ik de veldwachter halen.

Dirkje deed er het zwijgen toe, maar toen Van Vliet aanstalten scheen te maken om naar het dorp te gaan, zag Dirkje het angstige, verdrietige gezichtje van de kleine Willem. Ze liep naar hem toe en ging met hem naar de stal. Ze vertelde hem dat zij het wel gedaan had, maar ook dat ze al naast zijn bed stond om hem er uit te halen als het echt was gaan branden. Zeg dat maar tegen je vader, dan is alles weer goed. Vraag het maar aan Willem, zei Dirkje vervolgens het boerenechtpaar. Dirkje heeft alleen maar een lucifer afgestroken en als het werkelijk was gaan branden zou ze ons allemaal gered hebben, zei Willem. Nou dan ga ik maar, zei Van Vliet. Dat is niet eerlijk, reageerde Willem, als Dirkje zou bekennen zou er niet meer over gesproken worden.

Het was de bedoeling dat Willem met zijn vader mee zou gaan naar het dorp, maar het was intussen aan de late kant voor school. Doorgaans ging hij al vóór half negen van huis weg en nu was het al vijf over.

Dirkje was in verwarring en besloot maar een paar kaasplanken te gaan schoonmaken. Plots hoorde ze haar naam roepen. Willem kwam aanhollen en greep haar rok vast. Wees maar niet bang, zei hij, schrijf me maar een brief dan schrijf ik je wel terug.

De veldwachter kwam spoedig en nam Dirkje mee. Te voet gingen ze via Haarzuilens naar Vleuten. Onderweg babbelde ze uitvoerig met veldwachter Van Veen. Ze zag boomgaarden en vertelde dat ze tussen de boomgaarden geboren was, in 't Goy. Vanaf Vleuten gingen ze met de trein naar Utrecht.

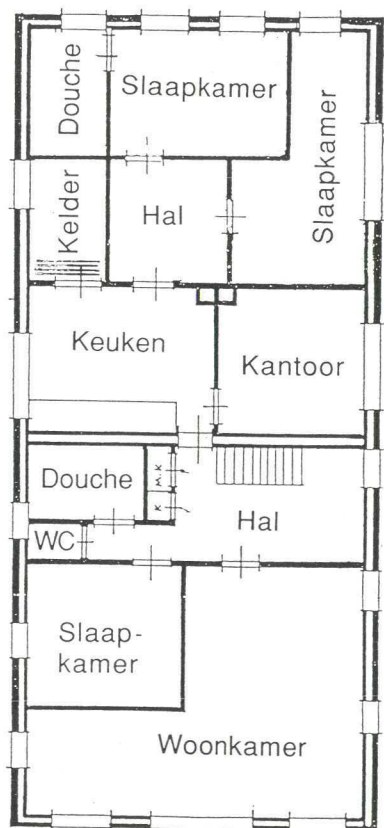
In de Agenda van inkomende en uitgaande brieven 1867 - 1872 van de Gemeente Kockengen (Archief Gemeente Kockengen, inv. nr. 112) staat genoteerd dat de burgemeester het proces verbaal wegens de brandstichting door Dirkje Veldhuizen aan de Officier van Justitie opstuurde; tevens werd - zo staat er - "deze persoon gevankelijk opgezonden". Een afschrift van deze brief staat in het Missivenboek van Kockengen over de periode 6 september 1865 t/m 7 juni 1869, onder nr. 105/479.

In de gevangenis werd Dirkje opgevangen door juffrouw Koba. Die was heel aardig tegen haar en bracht haar naar een cel. Dirkje keek haar ogen uit wegens de luxe in de gevangenis. Verbaasd vroeg ze of die cel echt voor haar was, met een echt bed en lakens, een wasbak en een lampetkan. Dirkje vond het allemaal erg deftig. Via juffrouw Koba kreeg ze boeken en eten en dat zonder dat ze er voor hoefde te werken! De verhoren waren minder leuk. Ze vertelde dat ze wees was. Haar moeder en vader zouden aan de cholera zijn gestorven. Als leeftijd gaf ze 22 jaar op, een leeftijd die ze ook tegen Van Vliet had genoemd. De geneesheer-directeur van een krankzinnigen-gesticht, die Dirkjes toerekeningsvatbaarheid moest beoordelen, rapporteerde dat zij "weliswaar tot de klasse der moreel weinig ontwikkelden behoorde maar in geen deele tot die der in hunne verstandelijke vermogens gekrenkten".

De rechtbank nam de zaak hoog op en veroordeelde Dirkje wegens poging tot meervoudige moord met voorbedachten rade tot de doodstraf. Toen die uitspraak in de krant kwam, las haar stiefvader Gerrit Veldhuizen dat bericht. Hij liet de rechtbank meteen weten dat Dirkje helemaal niet 22 jaar oud was, maar pas 16. Juffrouw Koba vroeg Dirkje verbaasd waarom ze een verkeerde leeftijd opgegeven had. Ze antwoordde dat haar dat aangeraden was, omdat ze dan meer zou kunnen verdienen en toen de rechters het vroegen had ze niet durven afwijken van wat ze eerder tegen Van Vliet had gezegd, omdat ze vreesde als leugenaarster haar zaak nog erger te maken.

Intussen had koning Willem III gebruik gemaakt van zijn recht tot gratie door Dirkjes doodvonnis te veranderen in tien jaar tuchthuis. Die moest ze uitzitten in de vrouwengevangenis te Woerden, waarnaar ze overgeplaatst werd.

De gerechtelijke autoriteiten waren door de fout in Dirkjes leeftijd flink in verlegenheid gebracht. In het vooronderzoek had men in Dirkjes geboorteplaats haar burgerlijke-standgegevens dienen te controleren, maar dat had men verzuimd. Was haar ware leeftijd eerder aan het licht gekomen,

Afb. 3. Twee plattegronden van de boerderij Wagendijk 1A: in 1869 (op de bladzijde hiernaast; uit "Dirkje boerenmeid", deel 2, blz. 50 - 51) en sedert 1986, ontleend aan een toen gemaakte bouwtekening (hiernaast). Alleen de kelder in de oorspronkelijke westhoek is nu nog net als in 1869, al is er boven een deel van die kelder intussen een doucheruimte gebouwd. Het huis heeft nog steeds zijn oude buitenmuren. Een vergelijking van de exacte weergave in de bouwtekening met de plattegrond uit 1869 maakt duidelijk dat de oude tekening niet op schaal is gemaakt. Vooral het verschil in de verhouding tussen lengte en breedte is opvallend.

dan zou ze, als minderjarige, niet voor het Hof zijn gedaagd, maar voor de Arrondissementsrechtbank en die mocht geen doodvonnissen uitspreken. Na enig justitieel geschipper werd de 10 jaar tuchthuisstraf omgezet in een correctionele gevangenisstraf van dezelfde duur, uit te zitten in de gevangenis te Montfoort.

Verdere geschiedenis van de boerderij

Toen ik het voorafgaande te weten was gekomen, wilde ik ook het vervolg van de geschiedenis van ons huis kennen. Ook daarbij boden het bevolkingsregister en kadastragegevens interessante informatie.

In 1881 werd de boerderij ingrijpend vernieuwd en werd er ook een boomgaard bijgekocht, waardoor het landoppervlak toenam tot 12 roeden en 60 el.

In 1887 vertrok Hendrik van Vliet naar Utrecht.

Door vererving werd de boerderij in 1891 gezamenlijk eigendom van Martinus IJsbrand Versteeg en Gijsberta Versteeg, de al behoorlijk op leeftijd geraakte kinderen van de eerder genoemde Martinus Versteeg en Cornelia Vermeij. Toen in 1896 Gijsberta overleed, ontstond een situatie waarin Martinus Jr voor $\frac{2}{3}$ en Wilhelmina Versteeg en Theodora Versteeg elk voor $\frac{1}{6}$ erfgenaam waren. In 1904 werd IJsbrand Versteeg de enige eigenaar. Deze vervreemde de boerderij met bijbehoren in 1906 aan Wilhelmus van Schaik, de grootvader van mijn man. Hij kwam uit Gerverskop, van de toen laatste boerderij als je uit Kockengen naar Gerverskop ging maar de eerste als je uit de tegenovergestelde richting kwam; die boerderij heet dan ook al heel lang en tot op de dag van vandaag De Eerste, De Laatste (hoewel er intussen ook nog een huis daar net voorbij is bijgebouwd).

Van Schaik was getrouwd met Hendrina Oostrom. Met ten minste al één kind betrokken zij de aangekochte boerderij. Daar kwamen er nog verscheidene kinderen bij. In 1915 liet Van Schaik op land dat verkregen was door het dempen van een scheisloot het zomerhuis bouwen. De slechte ondergrond leidde in de loop der jaren tot nogal wat verzakking van dat zomerhuis. Na het overlijden van grootvader Wim van Schaik in 1944 stond zijn weduwe nog 15 jaar als eigenaar/bewoner van de boerderij te boek.

In 1959 werd een van haar jongere kinderen, Wilhelmus (roepnaam Wim) van Schaik eigenaar/bewoner van Wagendijk 2 (in 1984 omgenummerd in 1A). Hij was in 1951 getrouwd met Antonia Vernooij en in dat jaar 1959 werd ook hun vijfde en jongste kind geboren. Het gezin telde toen twee zonen en drie dochters. Door een ongeval overleed de jongste zoon al in 1972, nog maar 17 jaar oud. De andere zoon, Everardus W.P. (roepnaam Eef) van Schaik werd in 1978 eigenaar/bewoner van de boerderij. Eind 1976 was zijn moeder overleden en hoewel zijn vader haar ruim $9\frac{1}{2}$ jaar overleefde, wilde hij vooral wegens gezondheidsproblemen de verantwoordelijkheid voor het grote huis wel kwijt. Het voorste deel van het huis werd voor hem ingericht; het achterste deel werd verbouwd tot woonhuis voor Eef. Door mijn huwelijk met Eef kwam ik er op 20 april 1979 bij in. De koeien waren toen al van het bedrijf weg. Wel werden er nog tot enige tijd na de dood van mijn schoonvader Wim over de honderd varkens gehouden. Eef is nooit boer geworden; hij vestigde op ons terrein een stratenmakersbedrijf. Toen schoonvader overleden was, is het huis inwendig nogmaals verbouwd.

Aan de buitenkant is de boerderij in ruim 130 jaar niet veel veranderd, vandaar dat hij zo laag is. Van binnen is er wel veel gewijzigd, zoals blijkt uit een vergelijking van de twee plattegronden in Afbeelding 3. We wonen nu waar vroeger het vee stond (18 koeien konden er in de stal) en slapen waar ooit de huiskamer was. Alleen de kelder is nog gelijk aan die van destijds.

Een onderzoek naar de geschiedenis van de boerderij verder terug in het verleden is minder eenvoudig uit te voeren. In 1832, bij het begin van het kadaster, werd Arie de Rijk als eigenaar genoteerd en was ene De Wit huurder. Deze vertrok in 1849. Oudere gegevens heb ik in de gemeentelijke archieven nog niet gevonden. Het is heel goed mogelijk dat via het doorsnuffelen van notariële archieven en schepenakten in bijvoorbeeld het Rijksarchief te Utrecht het een en ander te vinden is, maar een handicap is dat ik niet weet door welke notaris men ooit transportakten heeft laten opmaken. Eigenlijk zou het fijn zijn als een aantal huiseigenaren uit Kockengen met elkaar zo'n grote klus als het doorzoeken van de notariële archieven naar Kockengense akten zou willen aanpakken.